

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

52.

AZ ŐSKÖDŐKBŐL KIBONTAKOZÓ DOMBRÁD

Első nekifutásomban annyit mondok: domb, rád, s máris előcsattan a falu nevének jelentése. A Tisza vízbirodalmában nem is lakhatott másképp az ember. Dombon. Lehet az a kőbaltás kor kétlábúja, a mai lakója, a jövő évezred szerencsés és boldog fia.

Ugyan a korok embere teszegette errébb-arrébb a falut, ahogy pásztor terigeti a subáját, hiszen az éltető víz nemcsak etette, noszogatta is a védenceit. Azért mindig a falu tájékán maradt a falu.

Egy-két kilométerrel ide vagy oda, számított az? Tán ilyen tevés-vevés miatt változott az írásokban rögződött neve is. Dobrád, Damarád, Domorád, Dombrád.

A különböző korokban működő tudós nyelvűvárok hovatarozó hitük szerint magyarázták a falut a nagy szláv nyelvből valónak, amely szerint dobrád annyi, mint berek, azaz erdős, növényvel sűrűn benőtt terület. A délibábos szófejtésben vajúdo nyelvészek azt mondják: dom brad jelentése: „ház a sűrűben”, kun-törökül egyenesen „boldog sziget”.

Kicsinyke valóságmassza minden megfejtésben található. S az utolsó előtti különösen igaz, mivel a Tisza közelsége tállalt a falunak ételt, italt, lakást, berket, erdőt.

Erősíti ezt az állítást egy 1267-ből való adománylevél, amelynek parancsa szerint Péter ispány révén Dobrád lakosságát kitevő 14 család x, z mennyiségű gerendát köteles a százdi apátságának évente szolgáltatni. Ahol pedig gerendát faragnak, ott nagy erdőségek zúgnak. De más tények is erről tanúskodnak: a dülőnevekben bújkáló erdőre utalások: Csuha-fája, Égető-hegy, Farakodó, Gyertyános és a többi. A falu az ittlakónak otthona, a mindenkori birtokosoknak vagyona.

A XIII. század végéig Dombrád a Guth-Keled nemzetség tulajdona. Kun László egy évszám nélküli oklevelében, a segítségadásért a másik hatalmas nemzetségnek, a Balog-Semjéneknek a kezére adta, mikor a Guth-Keled és Csák nemzetség felkelt a rakoncátlan király ellen.

A megajándékozott nemzetség e korbéli tagjai: Ubul fia Mihály és ennek fia — a Kállai-család ősei — Dombráddal együtt szerepelnek abban az 1291. június 19-én kelt oklevelben, amelyben „a nagyváradi káptalan előtt Köke Jakab comes a rajta elkövetett több rendbeli hatalmaskodás miatt Ubul fia Mihály és annak fia által való kielégítését nyilváníja.”

1380-ban új kézbe került a hely. A Czudar család Szabolcs megye nagy része mellé megszerezte magának Dombrádot is. 1413-ban a Monoky, 1429-ben a Várday, 1470-ben a Rozgonyi, 1495-ben pedig a Pányiak tulajdonába jutott a község.

A török hódoltság után a XVIII. és XIX. században a gr. Vay, a br. Vay, a hg. Eszterhá-

zy, Lobkovitz hg, a gr. Schmidegg, a Bay, Zoltán, Morvay, Kracsay, Orosz, Barkóczy, Horváth, Dombrády, Eördögh, Péchy, Irinyi, Jósa, Farkas, Ibrányi és Hozdroviczky család, Schwartz Ignác és Blau Pál a község földes urai.

Tíz körömmel kapaszkodott a birtokosság a falu határát jelző 11 ezer holdas területhez, pedig abból termelés alá fogható szántóföld alig volt 700 hold. A vízrónák, erek, tavak, nádasok, láposok, kákások, kaszálók, legelők szolgálták hallal, vaddal, tüzelővel, csak kenyérnek valóval nem. Fényes Elek 1847-ben még azt írja: „Dombrád körül a mocsarak teknősbékával kedveskednek.”

A múlt század közepéig sok esztendőben előfordult, hogy a kenyérsütő kemencében kiöldellt a fű, s ezen közben a hússal és minden egyéb jó falattal rakott lakodalmi ételekhez nem volt kenyér, s aszaltszilvával ették a töltött káposztát, a halpaprikást, a csikos káposztát. Hússal ették a húst, ha a hálnémút húsnak számítjuk.

A gabonából való étel a növényi eredetű harapnivaló olyan mértékben hiányzott asztalukról, hogy a lógékény gumós gyökerét sütötték, főzték, ették.

A vízszabályozás előtt sok olyan gazda élt Dombrádon, akinek akár háromholdas földbirtoka 15 helyen termett. Egy veszendőben lévő nótájuk szerint gabonanéműért elmentek a harmadik megyébe is:

*Most jövök én Gyuláról, a gyulai vásárról,
Megismernek engem lovam járásáról.*

A szorongató helyzet odahajtotta a lakosságot, hogy kiirtsa az erdőt a termő területért. A szénáló rétek, kaszálók nagy állattartásnak engedtek teret. Igavonónak szívesebben használták a marhát, mint a sebes járású lovat. Mondták is sokáig, hogy könnyű ott a lónak, ahol ökor az igavonó bácsi! Azért addig vágták az erdőt, amíg a búzának helyet tisztáztak, amit bizonyíthat az a tény, hogy az 1700-as évek elején hat szárazmalom, két vízimalom, s egy szélmalom őrlí már a hús mellé valót.

Pénzmagot csak az állattartás után tudtak teremteni, aminek a természetes feltételei ott voltak körülöttük.

A dűlőnevek híven őrzik ezt az időszakot: Kisakol, Nagyakol, Szállásföld, Szállásliget, Darócóla, Apátóla, Jósóla és így megy el hús sor ólnak használt határrészig.

Ménésük a legelőkön, kondáik a fertőkben, marháik a lápokon.

A múlt században lezajlott Tisza-szabályozás nagyot fordított életükön, mivel a 11 ezer holdnyi vízjárásos földjeikből 8 ezer holdat visszaraboltak a Tiszától. Érvényét veszttette az a régi szólás: Kék, Gégény, Demecser, Halász, Beszterec, Dombráddal csak csónakon beszélhet egymással.

Tisztulásnak indult a világ. Addig sokféle népezet szaporitgatta a lakosság számát. Török, tatár, zsandár, pandúr, perzekutor, pusztázó, adó, törvény elől menekülők százai laktak az ererek, ösvényekre, zúgókra, rejtékutakra járó falu határát.

Biztos búhelye volt az üldözöttnek. Elbújhatott, s magányosságában kibúsulhatta magát benne bárki. A vizek lecsapolásáig alig moccant a falu világa. A háromosztatú, talpas házakban a kemencét sátorának hívták, kuckóját sutnak, ami a patriarchális viszonyok között a sutos, vagyis a családfe mindenkori helye. A sutos kezében a vagyon, s ennek érdekében vele laktak a fiak, a menyek, a vők s családjaiknak a családjai.

A sutból kiszóló, keményen kopogó parancsok vezették a nagy család életét. Ha az nem fogott, a kemény ököl adott súlyt a szavaknak. Mindennapos az asszonyi nép eldöngetése. De suton tanyázott a megbánás is. A mentség a gályarabok énekében fogalmazódott meg:

*Térj magadhoz drága Sion,
Van még néked Istened,
Azt bünteti, akit szeret,
Másképp ő nem is tehet.*

A vízbirodalom nem csak az életet, de a betegségeket s a halált is osztogatta.

Örökké rajtuk a malária, és annak minden rokona. A váltóláz, a hideglelés. Orvosságnak használták ellene a porrátört csigahéjat, melyet kilenc tetűvel vízben kellett meginni. Ha már az sem használt, szóltak a doktoros embernek, aki vagy segített vagy nem.

Köreikben tanyázott a „kelevén”, a „dagadás”, a „sülly”, a „köszvény”, a „szárazbetegség”, a „forróbetegség”, a „vízkórság”, „sárgaság”, „aszakórság”, a „tályog”, a „hagymáz”, vérhas.

A gyereket tizedelte a himlő, a pepecs, vagyis a skarlát, de sokan múltak ki vízbefúlás, tüzhálál révén.

Az 1835-ben közel kétezer lakost számláló falu református halotti anyakönyvében ez áll: Január: 35 halott. 25 gyermek. Mind a 25 himlőben halt meg.

Február: 31 halott, köztük 30 gyermek, 29 himlőben halt meg, 1 pepecsben.

Március: 7 halott, mind gyermek; 6 himlőben halt meg, 1 pepecsben.

Április: 4 halott, mind gyermek, 1 himlőben halt meg.

Május: 4 halott, 2 gyermek.

Június: 2 halott, az egyik csecsemő.

Július: 2 halott, az egyik csecsemő.

Augusztus: 3 halott, 2 gyermek.

Szeptember: 5 halott, 3 gyermek.

Október: 5 halott, 3 gyermek.

November: 3 halott, mind a 3 gyermek.

December: 9 halott, 7 gyermek.

Megdöböntő a kép. A 110 dombrádi elhalt közül 89 volt a 11 éven aluli gyermek. Még 1843-ban sem jobb a falu helyzete. Ez évben a 233 iskolás korú száma 160 alá szállott. Nem is csuda, ha a nagy türelmű reformátusok így sóhajtottak a hasonló sorsú falvakkal együtt:

*Dombrád, Halász, Buj, Vasmegyer,
Kék, Demecser, Gégény, Berencs,
Ilyet Isten többet ne teremts!*

Az emlékezet több kolerajárványról tud. Mint az öregek mondják, olykor annyira pusztítottak, hogy napok alatt egész családokat irtottak ki, a pap s a kántor belefáradtak a temetésbe.

Orvosság? A halál.

Védekezés? Az 1831 évi epidémia idején Fazekas György esperes Nagykállóból levelet küldött Szabados János akkori dombrádi Predikárnak.

„A Lelki Pásztorok Choleras, vagy egyéb ragadványos betegnél megjelenvén, hogy magoktok a ragadványt eltávoztassák, a következőket tellyesítsék:

1. Éh gyomorral soha Olyanokhoz ki ne induljanak.
2. Etzettel, vagy méz Chlor vízzel ortzájokat, kezeiket mossák meg, ugyan azokkal szájokat öblítsék ki, orrokban sziponsák fel.
3. Méz Chlort magoknál hordozzanak.
4. A betegek háza előbb ki szellőztetvén, minden piszoktól meg tisztéttatván, etzet vagy méz Chlor gőzzel töltsenek meg és úgy menjenek a beteghez.
5. Ott a beteggel szemközt való lételt, legalább közelebről el mellőzvénn, tobákoljanak, orrokat fulyák, köhögjenek, krágogjanak, köpködjének, mivel közönségesen ezen utak által vételődik fel leg inkább a ragadvány, azért alább írt pirulákból leedjet a szájokba forgassanak, s azt rágítskállyák.
6. Haza érkezvén az illyen betegtől, leg alább felső ruhájokat, kalapjokat az udvaron le vetvén, a szabad ég alatt a szellőztetés véget akasszák fel, és a Patikai füstölővel füstöltessék meg, és más betegek látogatásakor ismét ezt öltésék fel.
7. A szobájokba más felső ruhába öltözködvén, ismét a 2-dik szám alatt emlétetteket kövesék el.”

Nemcsak kenyérral élt az ember Dombrádon sem. A lélek gondozásával 1332—37 között a katolikus eklézsia foglalkozott. A különböző korok különböző birtokosai elvárták a jobbágyaiktól, hogy úgy imádják istenüket, ahogyan ők. Reformátusokká lettek.

Méliusz Juhász Péter rendteremtő keze 1535—1572 között Debrecentől Dombrádig eljárt.

„A Dombrádi Refta Ekklosiábann a Sz. Hivatalban forgolódo Egyházi Szolgáknak Bérek ez szerint volt eleitől fogva és mostanig, ez után is ez szerint leszen.”

„A Lelki-Pásztor Béri.

1-mo. Minden egész Gazda egy Véka Gabonával, egy Véka Búzával tartozik.

2-do. Minden Gazda 13% Tizenhárom garassal.

3-tio. Egy szekér Szénával, amellyet, akinek nem terem, Szent Mihály napkor felválthat két Márjással. Sz. Mihály nap után három Márjással.

4-to. Minden Első Gazda tartozik egy első Sodarral, vagy 5 Garassal.

5-to. Egy szekér fával.

6-to. Keresztelésért nyolc polturával, vagy egy Tyúkkal, kenyérral.

7-mo. A temetésért három Márjással a köz ember. A Nemes ember pedig Nemesi módon.

8-vo. Két darab földjét a Tavaszin kívül háromszor meg szántani, learatni, bé hordani tartozik a Nemes Ekklésia.

9-no. Tengeri fölgyét tartozik a Nemes Ekklésia bé kapáltatni.

10-mo. A második Feleséges Gazdák tartoznak 39 pénzzel.

11-mo. A Szolgák, nem különben az Özvegy Asszonyok Sing vászonnal.”

A dombrádi ref. iskola mindenkor az egyház testéhez nőtt intézmény. Fenntartásáról elsősorban az egyház, másrésről a szülők gondoskodtak. Az első tanítók a XVII. századbeli „tarisznás mesterek”, vagyis azok a tanulást abbahagyott diákok, akiket Báthory Zsófia Sárospatakról menekülésre kényszerített. Ezek a tógás diákok a környékbeli, főleg a szabolcsi eklézsiaikban állottak meg. Került közülük Dombrádra is. Pedig „megh-fogadásuktól szorgalmasan tiltatnak az egyházak”, amint ezt az 1659-ben Bogáton tartott synodus kimondja. Ugyanitt „métélyes gonoszoknak” nevezik őket és 20 más helység mellett Dombrádot is tiltják megfogadásuktól.

Később életfogytiglan választott feleséges rektorok tanítottak, aztán pedig a három évre hozott nőtlen rektorokat alkalmazták, akikről azt határozták, hogy megházasodniok nem szabad, amíg a dombrádi iskolában tanítanak.

„Majd a N. s. Anya Oskolából fognak hozni a Rectori Hivatalra érdemes Ifjakat, kik közül 3 Esztendőknél tovább senki sem fog meg marasztódni, a meg házasodás általában nem engedtetik.”

A dombrádi ref. iskolának voltak tehát tarisznás mesterei, feleséges életfogytig választott rektorai, három évre hozott nőtlen rektorai és három évre hozott preceptorai. Létezett „lányok tanítója” is. A község kezében levő Földkönyvekben nyoma van a „lányok tanítója” használatában álló földeknek.

Az iskolamesterek fizetése kezdettől fogva bizonytalan. Mai értelemben vett fix fizetést nem kaptak. Az egyház fát és földet adott a rektornak, a hívek pedig gabonát és sódort. A módosabb szülők gyermekeik után tandíjat fizettek 1773-ban: „Alsók 4 garas, közép 10 garas, felsők 12 garas”. Vagyis a tandíjfizetés kötelezettségét a tudomány mértékéhez szabták. A szegény szülők nem fizették a tandíjat.

Az 1773-as díjlevél megszabja az „Oskola mester Bérít”:

„1-ször. Minden egész Gazda tartozik egy Véka étellel.

2-szor. Minden egész Gazda 9 polturával, egy Sódarral, egy Szekér fával tartozik.

3-szor. Minden második Gazda tartozik (1/2) fél Véka gabonával.

Ének szós Halottul nyolc polturával, Predikációs Halottul 6 garassal tartoznak.”

Mindez szép jövedelmet jelentett volna, csak az volt a baj, hogy nem mindenkor adták meg.

Az 1825. esztendőben létesült polgári iskola volt nem egészen új intézménye Dombrádnak. Az 1833—1848-as évek tantervei igazolják, hogy németet, fizikát, algebrát, statisztikát, technológiát, mechanikát, építést, stílusztikát, vegytant tanítottak, tehát részben a későbbi polgári iskola tantárgyait.

Az egyház feladata volt, hogy éberem őrökjön a hitélet és erkölcsök felett. A bűnösöket a kurátor a kötelességek felsorolásában megintette. Először magánosan, ha nem használt, a predikátor házához rendelte és más előljárók jelenlétében megfeddte őket. Az életük végéig bűnben leledzőket, a megátalkodottakat megszegyenítően és elrettentő célzattal úgy sújtotta, hogy holttestüket számárvonta szekérrel vitette ki a temetőbe. Az első ilyen bejegyzése 1792-ből való: „Bialos István, aki hat esztendőig sem templomba nem járt, Úri Sz. Vatsorával nem élt, meghalálózván Szamár Temetéssel vitetett.”

A másik bejegyzés 1811-ből maradt: „Fóti Istókné, zigány, részeges, Isten káromló, tolvaj, templom kerülő, agyon veretett s temettetett Szamár temetésse.”

De érdemes hívek erényeit is észrevette, méltányolta az egyház.

1827. „30 July. Dombrádi Lakos Ifjabb Berentsi Jánosné, Pázmán Erzsébet Életének 51-ik, házasságá állapotának 32-dik, Esztendejében meg holt és eltemettetett Predikátzóval. Tellyes szelídség, Jó Szívűség, igaz Lelkűség, áldott Kereszténység lakozott benne. Hív Házás társ, Jó anya, gondos házi gazd asszony és a maga házának tökéletes gyámolla, mások előtt is magát kedveltetni, szerettetni tudó jó Asszony volt.”

MOCSÁR GÁBOR

A meghosszabbítás veszélyei

TÚNÓDÉSEK FEKETE GYULA
SARKCSILLAG CÍMŰ KÖTETÉNEK OLVASÁSA KÖZBEN

„Minek írni olyasmit, amivel mindenki egyetért?” — kérdezi Fekete Gyula. Önmaga kérdésére így felel: „Nincsenek illúzióim, amikor ezt a verekedős publicisztikát elkezdtem, számoltam a következményekkel: én is kapok. Haragosaim szaporodnak. Már az is bizonyos: azokkal lesz a legtöbb bajom, akik kifogytak vitaképes érveikből. ...Néhány élesebb vitacikkem óta különösen sok rosszindulattal, kicsinyes bosszúval, gáncsvetéssel, mőszerolással találkoztam, de, mondom, számoltam ezzel s még egyebekkel is, amikor olyan messzire kimerészkedtem az író-tűvészt megillető, jobban álcázott fedezékből.”

Az idézett mondatok nem a most asztalomon kinyitva heverő könyvből, a Sarkcsillagból, hanem egy korábbiából, az 1974-ben megjelent Egy korty tenger című vaskos kötetből valók. Azért idéztem ezeket a már 1970-ben fogalmazott mondatokat, hogy érzékeltessem: Fekete Gyula konok ember, megátalkodott vitakozó, elveihez, eszméihez oly makacsul, tántoríthatatlanul ragaszkodik, hogy korábbi könyveire is vissza kell mutatni, ha ezt a kézben lévő olvasva indulatait, vitamódszereit meg akarjuk ismerni, érteni. Kedvelt módszere itt is felbukkan: olvas egy cikket az újságban, tanulmányt valamely folyóiratban, hall valamit a rádióban, felkapja a fejét, elgondolkodik — a témát megforgatja, körültagogatja, boncolgatja,